

# VELENCÉTŐL DUBROVNIKIG

Köszöntő kötet Vig István tiszteletére

SZERKESZTETTE

Dudás Mária, Dudás Előd

ELTE BTK

Szláv Filológiai Tanszék

Budapest, 2018

SZAKMAI LEKTOROK

Lukács István

Nyomárkay István

TÖRDELŐ

Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztők

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke  
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője

Sorozatszerkesztő Lukács István

A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-284-966-9

# Tartalom

## NYOMÁRKAY ISTVÁN

Vig István professzor úr születésnapjára .....9

## BAŃCZEROWSKI JANUSZ

Az ekvivalencia fogalma a fordításban.....13

## DUDÁS ELŐD

A múlt idők használata Antun Vramec *Kronika* című művében.....21

## DUDÁS MÁRIA

*Lógó orral* búsul a magyar.....31

## DZIEWOŃSKA-KISS DOROTA

A *disznó* fogalma a lengyel nyelvben a frazeológiai kapcsolatok tükrében.....39

## FEDOSZOV OLEG

Венгерские сравнительные обороты *kevés (vagy), mint x* в чешско-русской конфронтации.....55

## GYIVICSÁN ANNA

Tradícia starozákonných žalmov a evanjelickej kultúry v slovenskej poézii.....63

## HEÉ VERONIKA

Az operaszövegek fordítása.....75

## JAKOVLJEVIĆ DRAGAN

Културолошко-идентитетске рефлексije у делима савремених српских писаца у Мађарској и Румунији.....87

**JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA**

Cienka błona między faktem a wyobrażeniem, czyli o strategiach narracyjnych Ziemowita Szczerka w kontekście poetyki dziennikarstwa *gonzo*.....105

**JANURIK SZABOLCS**

Az új angol kölcsönszavak szótári rögzítésének kérdései a mai magyar és orosz lexikográfiában.....119

**JÁSZAY LÁSZLÓ**

Gondolatok a grammatikai kategorizálás problematikus kérdéseiről (az orosz főnév).....133

**LUKÁCS ISTVÁN, KÁLECZ-SIMON ORSOLYA**

Az illír mozgalom magyar és horvát tudományos reprezentációjának mérlege.....143

**MENYHÁRT KRISZTINA**

Vallásosság és vallásgyakorlás Bulgáriában a kora újkori útleírások tükrében.....157

**МИХАЙЛОВ КАМЕН**

Версията на Павел. Правилата на светия апостол, превърнали се в православен канон.....171

**PÁTROVICS PÉTER**

Lengyel-cseh bosszúságok - germán örömök „összefésült gondolatok” a lengyel *pepik* szó kapcsán.....185

**PAVIČIĆ MLADEN**

A nemtelenség labirintusában.....193

**RÁDULY ZSUZSANNA**

A magyar nyelv olasz eredetű eponimái.....203

<b>RÁGYANSZKI György</b>	
A muravidéki szlovén lexikográfia újabb eredményei.....	213
<b>URKOM ALEKSANDER</b>	
Frazeologija u leksikografiji. Frazeologizmi kao sastavni elementi u značajnijim rečnicima mađarsko–srpske leksikografije.....	225
<b>VARGA ÉVA KATALIN</b>	
Jelentésátvitelek vizsgálata a Verancsics-szótár anatómiai neveiben.....	241
<b>ZOLTÁN ANDRÁS</b>	
A fog segédige szláv párhuzamai.....	251
<b>ZSILÁK MÁRIA</b>	
Olasz és német kőfaragók emlékei egy magyarországi szlovák településen, Tardoson.....	265

# A *fog* segédige szláv párhuzamai

ZOLTÁN ANDRÁS

A több mint ezer éve tartó szláv–magyar nyelvi kölcsönhatás a magyarban elsősorban szláv jövevényszavainknak minden egyéb nyelvből átvett szavunk számát magasan meghaladó mennyiségében manifesztálódik (PAPP 1967: 521). A szláv mintára alkotott tükörszók száma is tetemes (KISS 1976), ám-bár nem vetekedhet a latin és német mintára alkotott kalkok tömegével. Van a magyarban még egy biztosan szláv eredetű képző (-*nok*, -*nök*, D. BARTHA 1958: 133), szláv grammatikai hatásról azonban csak a magyar igekötőrendszerrel kapcsolatban hangzottak el jobbára kinyilatkoztatás jellegű megállapítások, amelyek nem igazolhatók, legfeljebb areális alapon valószínűsíthetők (PÁTROVICS 2002: 487–488). Lehet azonban, hogy egy ennél valamivel konkrétabb szláv nyelvtani hatást is ki lehet mutatni a magyarban.

A magyar összetett jövő idő (pl. *menni fog*) segédigéjéről, a *fog*-ról van szó. Ennek történetéről legutóbb HEGEDŰS Attila írt részletesen, a megelőző hazai szakirodalmat is bőségesen referálva. Ezért itt eredményei közül csak a szempontunkból leglényegesebbeket emeljük ki: a *fog* -*ni* szerkezetnek nincs uráli előzménye, a magyarban alakult ki, mégpedig a korai ómagyar korban (a 14. század előtt), következésképpen a későbbi nyelvemlékes adatokra támaszkodó magyarázatok ('hozzáfog, hozzákezd valamihez' > 'valamit csinálni fog', vö. pl. TESz. 1: 935) nem tekinthetők bizonyítottnak (HEGEDŰS 2016), vagyis végeredményben nincs semmiféle tudományosan igazolható magyarázat arra, hogy az ómagyarban miért éppen az eredetileg '(meg)fog; ergreifen, nehmen' jelentésű ige vált a jövő idő segédigéjévé. Hegedűs nem tér ki arra, hogy a *fog* -*ni* jövő időt korábban a magyarban latin eredetűnek is tartották (pl. BALÁZS 1979: 26), bár Hadrovics (1992:

343) szerint indokolatlanul. Tudomásom szerint azonban a kérdés hazai kutatói sosem fordították figyelmüket kelet felé; így éppen Hegedűs fentebb idézett tanulmányának olvasása közben merült fel bennem, hogy a magyar nem is annyira egyedülálló abban a tekintetben, hogy egy eredetileg '(meg) fog; ergreifen, nehmen' jelentésű igét használ a jövő idő segédigéjeként.

A legszembeötlőbb párhuzamot mindjárt a szomszédos ukrán nyelv kínálja, s erre az areális tipológiával foglalkozó nemzetközi kutatás már felhívta a figyelmet (HEINE-KUTEVA 2002: 288; ANDERSEN 2006: 33–34).<sup>1</sup> Az ukránban a folyamatos szemléletű igéknek kétféle jövő idejű paradigmája lehet. Az egyik az oroszból (továbbá a csehből, szlovákból, lengyelből, fehéroroszról) is ismert analitikus *б'йд'у + infinitívusz* szerkezet (*б'йд'у їм'у* 'menni fogok', *б'йдеи їм'у* 'menni fogsz', *б'йде їм'у* 'menni fog', *б'йдемо їм'у* 'menni fogunk', *б'йдеме їм'у* 'menni fogtok', *б'йдуть їм'у* 'menni fognak'), a másik pedig – a szláv irodalmi nyelvek közül ma egyedül az ukránban normatív – szintetikus jövő idő, amelynek végződésai az infinitívuszhoz járulnak: *їм'у* 'menni fogok', *їм'у* *меш* 'menni fogsz', *їм'у* *ме* 'menni fog', *їм'у* *мемо* 'menni fogunk', *їм'у* *меме* 'menni fogtok', *їм'у* *муть* 'menni fognak' (vö. pl. UkrGr 1986: 167–168). Ez a jövő idő azonban csak szinkrón szempontból nevezhető szintetikusnak, történetileg ez is analitikus, ugyanis a fenti paradigmában félkövérrel kiemelt végzések nem egyebek, mint a ma már önmagában (igekötő és/vagy a -ся visszaható partikula nélkül) nem használatos *яти* '(meg)fog; ergreifen, nehmen' jelen idejű alakjai. Ezek eredetileg így hangzottak: *їму, їмеш, їметь, їмемо, їмеме, їмуть* (HRINČENKO 4: 545, vö. SUM 11: 659, *ятися* alatt). Az *їм'у їму* 'menni fogok' szó szerkezetben a posztpozitív helyzetű segédige, miután a „kényelmetlen” helyzetbe került szókezdő *ї*-t elvesztette (DANYLENKO 2011: 171),

1 A felsorolt szerzőket megelőzően már Helena KŘÍŽKOVÁ (1960: 126) „hírbe hozta” a magyar *fog -ni* szerkezetet a szláv összetett jövő idővel, ám ő a magyar *fog* igének ma is 'kezd' jelentést tulajdonítva az ilyen jelentésű, a jövő idő segédigéjeként viselkedő szláv fázisigékkel hozta kapcsolatba, meg sem említve a *fog* ige elsődleges '(meg)fog; ergreifen, nehmen' jelentését.

az ukrán nyelvjárások nagy részében idővel egybeolvadt az infinitívusszal, s így rögzült az ukrán irodalmi nyelvben is, ahol a mai állapotában már szintetikus *імуні* párhuzamosan használatos az analitikus *бѣды ѣмуні* típusú jövő idővel.

А *яму* segédigének az infinitívusszal immár egybeolvadt és ezt az írásban is tükröző alakjai először Pamvo Berynda egyházi szláv–ukrán szótárában (1627) tűnnek fel, ahol az egyházi szláv *спажетса* ‘vitatkozni fog’ (befejezett aspektus, egyszerű jövő idő) igét két ukrán szinonimával értelmezi a szerző, s mindkét (folyamatos szemléletű) ige ebben a már szintetikusnak tekinthető időben áll: *спирати метса*, *дичитовати ме*<sup>m</sup> (BERYNDA 1627: 124, vö. UkrMorf 1978: 295). Ez azonban több száz éves fejlődés eredménye, amelynek során a *яти* jelen idejű alakjai már használatban voltak a jövő idő segédigéjeként, csak még nem állandósult helyük az infinitívusz után, állhatott előtte is, vö. pl. Szmotrics (Podolia), 1375: коли вси земляне *имуть давати* дань оу татары ‘amikor a földbirtokosok mind adót *fognak fizetni* a tatároknak’ (Rozov 1928: 20), mégpedig nemcsak közvetlenül előtte, hanem attól több szóval elválasztva is, vö. Kijev, 1398: при моемъ животѣ и опослѣ моего животѣ [!] *кто иметь* тое имѣнїя [!] *держати* ‘életemben és életem múltával, aki azt a birtokot *birtokolni fogja*’ (SSUM 1: 447).

Az óukrán nyelvű moldvai oklevelekben a *яти* jelen idejű alakjai befejezett aspektusú igék infinitívuszával is szerepelhetnek, vö. pl. Suceava, 1434: а коли *имоуть коупити* татарскы товаръ, оу иных наших тръгох, там *имуть дати*, где его коупат, от гривноу два гроши ‘ha tatár árut *fognak vásárolni* más vásárainkon, ott, ahol vásárolják, grivnánként két garast *fognak adni*’ (SSUM, i. h., vö. UkrMorf 1978: 295). Éppen a moldvai oklevelekben való előfordulások nyomán vetette fel Ivan Šarovol’s’kyj (1927) ukrán romanista, hogy ez a jövő idő az ukránban román eredetű lehet. A régebbi románban ugyanis a ma az infinitívusz előtt álló segédige (*voi merge* ‘mennni fogok’, *vei merge* ‘mennni fogsz’, *va merge* ‘mennni fog’, *vom merge* ‘mennni fogunk’, *veți merge* ‘mennni fogtok’, *vor merge* ‘mennni fognak’) állhatott az infinitívusz után is: *mer-*



*ge-voi*, *merge-vei*, *merge-va* stb. (vö. ZAFIU 2013: 40). Ez azonban egyrészt azért nem valószínű, mert a román segédige alakjai nem egy '(meg)fog' jelentésű igéből, hanem a *vrea* (< latin *velle*) 'akar' igéből származnak,<sup>2</sup> másrészt a *яму* (< *аму*, összláv *\*(j)eti*) ige jelen idejű alakjai jóval korábban kezdtek a jövő idő segédigéjeként funkcionálni a keleti szlávban, mint ahogy a moldvai oklevelek egyáltalán megjelentek (vö. DEM'JANČUK 1928), ráadásul nem is csak az ukrán nyelvterületen.

Nem egyszerű dolog szótörténeti adatokat gyűjteni *я-*betűvel kezdődő régi keleti szláv szavakra, mivel a modern orosz nyelvtörténeti szótárak kiadása nem fejeződött be, messze járnak még a cirill ábécé utolsó betűjétől. Szerencsére I. I. Sreznevskij több mint száz éve kiadott nyelvtörténeti szótárában a *яму*, *имѣ* szócikken belül külön csoportba gyűjtötte azokat az eseteket, amelyekben az ige jelen idejű alakjai infinitívuszhoz kapcsolódva a jövő idő segédigéjeként szerepelnek (SREZNEVSKIJ 3: 1670–1671). Legkorábbi példája kijeji (11. sz.), de késői másolatokban (15–16. sz.) maradt fenn: Кто *иметь перестоянати* правѣла си 'ha valaki át fogja hágni ezeket a szabályokat'. Szintén késői másolatban ismert egy korai szmolenszki adat (1150 ~ 16. sz.): *не правити иметь* 'nem fogja betartani', majd egy volhíniai következik (1288 ~ 15. sz.): *мнѣ не воставши смотрити что кто иметь чинити по моему животу* 'nem fogok feltámadni csak azért, hogy azt nézzem, ki mit fog csinálni életem után'. Ezután már eredetiben fennmaradt oklevelek következnek: Novgorod, 1294: что *имоуть молвити* посълове 'amit a követelek fognak mondani'; Moszkva, 1331: аже *иметь* сыну моему которому *служити*, село будетъ за нимъ; не *иметь* ли *служити* дѣтемъ моимъ, село отоимуть 'ha valamelyik fiamnak fog szolgálni, a birtok az övé lesz, ha nem fog gyermekeimnek szolgálni, a birtokot

2 A latin *velle* ige folytatóinak ez a többi neolatin nyelvben nem szokványos funkciója a románban a balkáni szláv nyelvekkel egyezik, ahol a jövő időt alapvetően az összláv *\*chotěti* 'akar' folytatóinak a segítségével képezik, vö. bolgár *ще отиѣм*, macedón *ќе одам*, szerb *ућућу*, horvát *ići ću* 'menni fogok'. Hasonló fejlődés ment végbe az újjörögben is (SELIŠČEV 1951–1952, 2: 175).

elveszik tőle'; Moszkva, 1353: А хто моихъ бояръ *иметь* *служити* оу моее княгини, а волости *имуть* *вѣдати*, дають княгинѣ моеи прибытъка половину 'ha valaki bojárjaim közül [halálom után] fejedelemsasszonyomnak *fog szolgálni*, s ezek járásokat *fognak igazgatni*, jövedelmük felét adják fejedelemsasszonyomnak'; Moszkva, 1392: *иметь отъиматися* 'el *fogják venni*'; Vilna, 1396: кто *иметь* [...] ихъ *обидити* [...], того исказимъ 'aki *bántani fogja* őket, azokat megbüntetjük'; Mozsajszk, 1443: *иметь жити* 'lakni *fog*'; Pszkov, 14–15. sz.: А коли *имѣть* *тагати* в земли или в водѣ 'ha föld vagy víz [birtoklása] miatt *fognak pereskedni*'. A Sreznevskij korában még feltáratlan novgorodi nyírfakéregre írt levelek egyikén (a 364. sorszámún, 14. század vége) is van egy példa: какъ *имеешь продавати* и ты дай намъ ржи на полтину 'amikor árulni *fogod*, adj nekünk is rozst egy poltina [= fél grivna/ rubel] értékben' (ZALIZNJAK 2004: 606).<sup>3</sup>

Az egykorú anyag tanúsága szerint a *яти* ige jelen idejű alakjaiból és az infinitívuszból álló jövő idő a 13–15. században az egész régi keleti szláv nyelvterületen el volt terjedve, sőt a korai adatok többsége nem is a későbbi ukrán (Kijev, Volhínia), hanem a nagyorosz (Novgorod, Pszkov, Moszkva, Mozsajszk) és a fehérorosz (Szmolenszk, Vilna) nyelvterületről származik.

A régi keleti szláv nyelvi viszonyok (egyházi szláv–keleti szláv diglosszia) tükrében nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy noha a fenti adatok némelyike egyházi személyek által kiadott vagy ilyeneknek tulajdonított dokumentumokban fordul elő, a szövegek mind világi jellegűek (oklevelek vagy jogi normákat rögzítő rendelkezések). Ha ehhez hozzáteszünk, hogy a keleti szláv *яти* ige óegyházi szláv **ѣти** megfelelőjének jelen idejű alakjai sosem fordulnak elő a jövő idő segédigéjeként (SJS 4: 1023–1025, vö. KRÍŽKOVÁ 1960: 127), akkor biztosra vehetjük, hogy a *яти* ilyen funkciója a keleti

3 A levél fényképét és átiratát ld. <http://gramoty.ru/index.php?no=364&act=full&key=bb> (2017.08.04.)

szlávban nem egyházi szláv eredetű.<sup>4</sup> Megerősítik ezt a dialektológiai adatok is. Az ukrán nyelvjárásokon kívül az így képzett jövő idő megvan az ukránnal északról határos déli fehér-orosz nyelvjárásokban (*рабіўцьму* ‘csinálni/dolgozni fogok’, *нясцiмуть* ‘vinni fognak’ stb. (DURNOVO 1924: 344, vö. MACKEVIČ 1959: 201; UkrMorf 1978: 296). Ennél is lényegesebb azonban, hogy ebben a funkcióban a *яти* jelen idejű alakjai egyes olyan északorosz nyelvjárásokban is megvannak (az egykori Vologdai, Kosztromai, Jaroszlavli kormányzóságok területén), amelyek nemcsak hogy nem érintkeznek ukrán vagy fehér-orosz nyelvjárásokkal, hanem azoktól tekintélyes távolságra vannak (*иму дѣлать* ‘tenni fogok’, *имѣм косить* ‘kaszálni fogunk’ (DURNOVO 1924: 336), a segédige állhat az infinitívusz után is: *nosit’ imut’* ‘vinni fognak’ (STIEBER 1973: 63). Mindezek alapján nagy biztonsággal feltehető, hogy a *яти* jelen idejű alakjaival képzett összetett jövő idő egykor az egész keleti szláv nyelvterületen elterjedt szerkezet volt, mégpedig elsősorban a beszélt nyelvben, s onnan került be az egyházi szláv hatásától kevésbé érintett adminisztratív és jogi nyelvbe, amelynek emlékeiből a korai adatok ránk maradtak (vö. BORKOVSKIJ-KUZNECOV 2006: 285–286; GORŠKOVA-CHABURGAEV 1981: 321–322).

Érdekes szempontból tekintette át ezt a kérdést legutóbb Kirill Kožanov (2016), aki az észak-oroszországi cigány dialektusban (az angol nyelvű szakirodalomban: *Russian Romani*) figyelt fel arra, hogy abban az orosz *бѣды* + *infinitívusz* szerkezet hatására a jövő idő segédigéje lehet az *аѣла* ‘jön; lesz’, de emellett lehet a *лѣла* ‘(meg)fog’ ige is. Mivel a cigányban eredetileg nem volt külön grammatikailag jelölt jövő idő,

4 Szemben a jövő idő több más segédigéjével, amelyek a korai nyelvemlékekben túlnyomórészt vallásos, gyakran kanonikus, óegyházi szláv eredetiből másolt szövegekben fordulnak elő. Ilyenek az *имѣти* ‘haben’ (vö. SREZNEVSKIJ 1: 1096; SDR 4: 151), *хотѣти* ‘akar’ (vö. SREZNEVSKIJ 3: 1392) és a *начати* ‘kezd’ (vö. SREZNEVSKIJ 2: 349–350; SDR 5: 216). Ez utóbbi töve más igekötőkkel adminisztratív és jogi szövegekben volt gyakori: *почати* (vö. SREZNEVSKIJ 2: 1323–1324), *счати* (vö. SREZNEVSKIJ 3: 1334). Ezek a régi keleti szlávban megőriztek valamennyit eredeti modális jelentésükből is (KIPARSKY 2: 234). Az orosz összetett jövő idők történetéről részletesen ld. KRÍŽKOVÁ 1960.

ez utóbbi is csak kontaktusjelenség lehet, de nem az ukrán nyelvjárások (mert e népesség vándorlási útvonala nem az ukrán nyelvterületen át vezetett), hanem a fehérorosz és a nagyorosz nyelvjárások szolgálhattak mintául. Mindebből az következik, hogy korábban a fehérorosz és a nagyorosz nyelvterületen is a *amu* jelen idejű alakjaival képzett összetett jövő idő volt a leggyakoribb, elterjedtsége a 16–17. században lényegesen nagyobb volt annál, mint amit a 19–20. századi nyelvjárási feljegyzések rögzítenek (KOŽANOV 2016: 253–257).

A keleti szlávban tehát a ‘(meg)fog’ jelentésű *amu* a jövő idő segédigéjének a funkciójában a 13. századtól eredeti szövegekkel dokumentálható; a magyar *fog* hasonló funkcióban a Jókai-kódexben (1372 után ~1448 körül) fordul elő először (mýnd ez vilag *czudalný fogýa*, JókK. 49; lok emberek *fognak meg halný*, uo., 63; *fognak yewný* ez gyewlekezeffbe, uo., 82; halatolt *fogz zolgalnod* yftennek, uo. 145. – mindenütt futurum imperfectumban álló latin igék fordításaként (vö. KÁROLY 1956: 59; BÁRCZI 1990: 63). Hegedűs Attila (i. h.) joggal feltételezi, hogy mivel a Jókai-kódexben a *fog* segédigével képzett összetett jövő idő már teljes mértékben grammatikalizálódva bukkan fel, a *fog* ige eredeti ‘(meg)fog; ergreifen, nehmen’, illetve feltételezhető közbeeső fázisigei jelentése (‘kezd’)<sup>5</sup> a *fog* -ni szerkezetben már teljesen elhalványult, a magyarban a *fog* segédigei funkciója már jóval annak első lejegyzése előtt kialakult. Hasonlóképpen valószínű az is, hogy a keleti szlávban a *amu* használata hasonló szerepkörben az írásos dokumentációt messze megelőzve megszilárdult. Adatok híján azonban nem tudjuk, hogy mennyivel korábban alakult ki ez a típusú jövő idő a keleti szlávban (ahogy a magyarban sem). Egyébként bármilyen korán meglelt volna is a keleti szlávban (és csak ott), önmagában a keleti szláv mai ismereteink szerint nem hathatott olyan mértékben a honfoglalás előtt a magyarra, hogy grammatikai szerkezet mintájául

5 A TESz. (1: 939) kételkedése ellenére a *fog* egykori ‘kezd’ jelentésének nyomát őrizheti nyelvünkben máig a (valamitől) *fogva* ‘kezdve’ névutó, amely már az 1350 körüli Königsbergi Töredékben előfordul (wýlag; noc kezdetuitul *fugua*).

szolgálhatott volna, hiszen még a kevés „oroszyanús” régi szláv jövevényszavunk között sincs olyan, amelyről teljes bizonyossággal állíthatnánk, hogy csakis keleti szláv lehet (vö. ZOLTÁN 2017). Valódi esélye egy ilyen átvételnek akkor lenne, ha a szerkezet nemcsak a magyarsággal érintőlegesen kontaktáló keleti szlávok, hanem a hosszabban és intenzíven érintkező Kárpát-medencei szlávok nyelvében is kimutatható lenne. Ezt nyelvelmékek hiányában közvetlenül bizonyítani nem tudjuk, mivel ezeknek a szlávoknak a nyelvéről csupán annyi ismerettel rendelkezünk, amennyit a magyar nyelv régi szláv jövevényszavai elárulnak róluk. A fentiekben elmondottak alapján csak annyit állíthatnánk, hogy ha a *menni fog* típusú jövő idő a magyarban szláv eredetű, akkor a keleti szlávban jól dokumentált hasonló szerkezetnek a Kárpát-medencei szlávok nyelvében is meg kellett lennie. Idáig jutott el Andersen (i. h.) is, amit egyes szlavisták kételkedve fogadnak (DANYLENKO 2011: 154; 2013: 152–153, vö. KOŽANOV 2016: 258). Lehet azonban, hogy ennél valamivel biztosabbat is mondhatunk, ha a valóban szembeszökő keleti szláv megfeleléseken kívül körülnézünk más szláv nyelvek régi, ma már elfeledett rétegeiben is.

A szláv összehasonlító nyelvtanok és szótárak szerint az összláv *\*(j)eti* ‘(meg)fog, vesz’ (< *\*em-ti*, vö. latin *emo* ‘vesz, vásárol’) folytatói minden szláv nyelvben megvannak ugyan, de a keleti szlávhoz hasonló segédigei funkciót más szláv nyelvekből nem idéznek (vö. pl. BERNEKER 1: 426–430; ÉSSJa 6: 71; STIEBER 1973: 60–63). A nyugati szláv nyelvekből az ige nek ilyen használata valóban nem mutatható ki, s mint láttuk, az óegyházi szláv (óbolgár) nyelvelmékekben sincs rá példa, viszont az egyes szláv nyelvi megfelelők jelentéseit igen alaposan szétszálazó krakkói összláv szótár rámutat arra, hogy az ószerbhorvátban már a 13. századból vannak adatok a *jeti* ige infinitívusszal kapcsolódó használatára egyrészt ‘kezd’ jelentésben, másrészt a jövő idő segédigéjeként (SIPrasl 6: 100). A példaanyag forrása a zágrábi akadémiai nagyszótár; ebben a jövő idő segédigéjeként értelmezhető adatok mind 13–14. századi ószerb oklevelekből származnak, ami azt jelenti, hogy

ez a szerkezet itt is – akárcsak a keleti szlávoknál – a beszélt nyelvet jellemezte. Néhány példa: 1222–1228: *аще ли сего не иметь послушати* ‘ha ezt nem fogja meghallgatni’ (MonSerb 14); 1273–1314: *ако име хитѣти краль послати войску* ‘ha a király sereget akar majd küldeni’ (MonSerb 69; további példák: Rječnik JAZU 4: 630). Előfordul ez a szerkezet egy 1382. évi bolgár cári oklevélben is: *кто ли са иметь покусити их и забавити ... да е проклатъ* ‘ha valaki meg fogja kísérelni feltartóztatni őket ... az legyen átkozott’ (IL’INSKIJ 1911: 29, vö. KRÍŽKOVÁ 1960: 127).

A 14. század után már nincsenek adataink erre a jövő idő-re a szerbhorvát és bolgár nyelvterületen. Meglétük azonban a 13–14. századi ószerbben és a közép-bolgárban szempon-tunkból azt jelenti, hogy ha ez a szerkezet a szlávság két tá-voli területén (a Balkánon és keleti szlávban) egymástól füg-getlenül megvolt, akkor a nyelvemlékes kor előtt e két terület között, vagyis a Kárpát-medencében is nagy valószínűséggel meg kellett lennie, azaz ha a magyar *fog -ni* jövő idő Hege-dús Attila megalapozott feltételezése szerint a korai óma-gyar korban (10–13. század) – vagyis a szláv-magyar nyelvi kapcsolatok legintenzívebb időszakában – alakult ki, akkor a segédigék azonos ‘ergreifen, nehmen’ eredeti jelentése alig-ha lehet véletlen. A *jeti* igének a szerbben már szintén a 13. századtól dokumentálható, de magában a szerbhorvátban to-vább megőrzött és más szláv nyelvekben is előforduló ‘kezd’ jelentése – szlovén régi és nyelvjárási *jeti* (ÈSSJa, SIPrasl, i. h.), ukrán nyelvjárási *ímu* (HRINČENKO, i. h.), lengyel *jać* (1408-tól, SIStp 3: 133, ma választékos, SIJP 3: 357), ócseh *jieti* (14. századtól, GEBAUER 1: 647) – rámutat a szláv segédigének az eredeti szemantikájára is: ‘(meg)fog’ > ‘kezd’ > jövő időt jelző segédige.<sup>6</sup> Ha fentebb vázolt elképzelésünk helyes, ak-kor a szlávban már a jövő idő segédigéjeként funkcionáló \*(j)eti ígét fordította le a magyar annak az eredeti konkrét ‘ergreifen, nehmen’ jelentésével egyező *fog* igével.

6 A ‘fog’ > ‘kezd’ jelentésváltozáshoz vö. német *anfangen* ‘kezd’ (már az ófel-németben is a 9. századtól) < ‘megfog, megragad’ (KLUGE 1999: 39).

Heine és Kuteva (2003: 553; 2005: 105) joggal tartják tipológiailag szokatlannak, hogy egy '(meg)fog' jelentésű ige váljék a jövő ige segédigéjévé, de nem is erről van szó sem a magyarban, sem az északorosz cigányban: ezek szláv mintájában az eredetileg valóban '(meg)fog' jelentésű ige előbb 'kezd' jelentéssel bővült, s ez utóbbi jelentésében, fázisigeként grammatikalizálódott már a szlávban. A *fog -ni* jövő idő a magyarban eredetét tekintve ezek szerint a tükörjelenségek közé tartozik, azok egyik viszonylag ritka válfaja: grammatikai kalk.

## BIBLIOGRÁFIA

- ANDERSEN Henning, 2006: Slavic Periphrastic Futures. Divergence and Convergence. In: EKSELL K. – VINTHER T. (eds), *Change in Verbal Systems. Issues in Explanation*. Bern: Peter Lang, 9–45.
- BALÁZS János, 1979: Die ungarischen Hilfsverba in ost-europäischer Sicht. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 25, 21–30.
- BÁRCZI Géza, 1990: *A magyar igeragozás története*. Budapest: Akadémiai Kiadó (= Nyelvtudományi Értekezések 130).
- BERNEKER Erich, 1908–1913: *Slavisches etymologisches Wörterbuch* 1. Heidelberg: Winter.
- [BERYNDА] БЕРЫНДА Памво, 1627: *Лєзѣиконъ славенорусскій и именъ тлѣкованіє*. В<sup>ъ</sup> Кіновіи [...] Лавры Печерскіа Кієвскіа. Új kiadása fakszimilével: В. В. НІМЧУК (підготовка тексту і вступна стаття), 1961: *Лексикон словеноруський Памви Беринди*. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР. Elektronikus változat: <http://litopys.org.ua/berlex/be.htm> (2017.08.02.)
- [BORKOVSKIЈ-KUZNECOV] БОРКОВСКИЙ В. И., КУЗНЕЦОВ П. С., 2006: *Историческая грамматика русского языка*. Изд. 3-е. Москва: КомКнига.

- DANYLENKO Andrii, 2011: Is There Any Inflectional Future in East Slavic? A Case of Ukrainian against Romance Reopened. In: Motoki NOMACHI (ed.): *Grammaticalization in Slavic Languages: From Areal and Typological Perspectives*. Sapporo: Slavic Research Center, 147–177.
- 2013: Ukrainian in the Language Map of Central Europe: Questions of Arealtypological Profiling. *Journal of Language Contact* 6, 134–159.
- [DEM'JANČUK] ДЕМ'ЯНЧУК Василь, 1928: Чи румунського походження форми прийдучого на -му? (Проф. І. В. Шаровольський. Прийдучий час на -му). *Українська Академія Наук, Записки Історично-Філологічного Відділу* 18, 313–317.
- [DURNOVO] ДУРНОВО Николай, 1924: *Очерк истории русского языка*. Москва–Ленинград: Государственное издательство. Új kiadása: ДУРНОВО, Н. Н. 2000: *Избранные работы по истории русского языка*. Москва: Языки русской культуры, 1–337.
- [ÈSSJa] ТРУБАЧЕВ О. Н. (ред.), 1974–: *Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд 1–*. Москва: Наука.
- GEBAUER Jan, 1903–1916: *Slovník staročeský* 1–2 [A–nedbalivost]. Praha: Unie.
- [GORŠKOVA–CHABURGAEV] ГОРШКОВА К. В., ХАБУРГАЕВ Г. А., 1981: *Историческая грамматика русского языка*. Москва: Высшая школа.
- HADROVICS László, 1992: *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HEGEDŰS Attila, 2016: A fog segédigéről. *Magyar Nyelv* 112, 451–457.
- HEINE Bernd – KUTEVA Tania, 2002: *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- 2003: On contact-induced grammaticalization. *Studies in Language* 27/3, 529–572.



- - 2005: *Language Contact and Grammatical Change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- [HRINČENKO] ГРИНЧЕНКО Б. Д. (ред.), 1907-1909: *Словарь української мови* 1-4. Київ: Друкарня Акційного Товариства Н. Т. Корчак-Новицького.
- [IL'INSKIĬ] ИЛЬИНСКИЙ Г. А., 1911: *Грамоты болгарских царей*. Москва: Синодальная типография (= Древности: Труды Славянской комиссии императорского Московского Археологического общества 5).
- [JókK] P. BALÁZS János (közzéteszi), 1981: *Jókai-kódex XIV-XV. század*.
- KÁROLY Sándor, 1956: *Igenérendszerünk a kódexirodalom első szaka-szában*. Budapest: Akadémiai Kiadó (= Nyelvtudományi Értekezések 10).
- KIPARSKY Valentin, 1963-1975: *Russische historische Grammatik* 1-3. Heidelberg: Winter.
- KISS Lajos, 1976: *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban*. Budapest: Akadémiai Kiadó (= Nyelvtudományi Értekezések 92).
- KLUGE Friedrich, 1999: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbeitet von Elmar SEEBOLD. 23., erweiterte Auflage. Berlin-New York: de Gruyter.
- [KOŽANOV] КОЖАНОВ Кирилл А., 2016: Аналитическое будущее время в языке русских цыган как калька с восточнославянских языков. *Slověne = Словѣне. International Journal of Slavic Studies* 5/1, 249-262.
- KŘÍŽKOVÁ Helena, 1960: *Vývoj opisného futura v jazycích slovanských, zvláště v ruštině*. Praha: SPN. (= Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Část 4, Philologica; Sv. 2).
- [MACKEVIČ] МАЦКЕВИЧ Ю. Ф., 1959: *Марфалогія дзеяслова ў беларускай мове*. Мінск: Выд-ва АН БССР.
- [MonSerb] MIKLOSICH Fr. (ed.), 1858: *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Viennae: Braumüller.

- PAPP Ferenc, 1967. A magyar szókincs gépi feldolgozásának egyes eredményei és további problémái. In: IMRE Samu-SZATHMÁRI István (szerk.), *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvész kongresszus előadásai (1966. augusztus 24–28.)*. Budapest: Akadémiai Kiadó (= Nyelvtudományi Értekezések 58), 518–522.
- [ROZOV] РОЗОВ Вол., 1928: *Українські грамоти*. Том перший: XIV в. і перша половина XV в. Київ: Друкарня Української Академії Наук.
- PÁTROVICS Péter, 2002: Néhány gondolat a magyar igekötők eredetéről, valamint aspektus- és akcióminőség-jelölő funkciójuk (ki)alakulásáról. *Magyar Nyelvőr* 126, 481–489.
- [Rječnik JAZU] 1880–1976: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–23. Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- [ŠAROVOL'S'KYJ] ШАРОВОЛЬСЬКИЙ І. В., 1927: Прийду-чий час на -му. Походження й функції. *Українська Академія Наук, Записки Історично-Філологічного Відділу* 13–14, 284–293.
- [SDR] АВАНЕСОВ Р. И. (ред.), 1988–: *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)* 1–. Москва: Наука.
- [SELIŠČEV] СЕЛИЩЕВ А. М., 1951–1952: *Старославянский язык* 1–2. Москва: Учпедгиз.
- [SJS] KURZ Josef – HAUPTOVÁ Zoe (red.), 1958–1997: *Slovník jazyka staroslověnského/Lexicon linguae palaeoslovenicae* 1–4. Praha, Academia.
- [SIJP] DOROSZEWSKI Witold (red.), 1958–1969: *Słownik języka polskiego* 1–11. Warszawa: PWN. Elektronikus változat: <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/> (2017.08.21.)
- [SIPrasl] ŚLAWSKI F. (red.), 1974–: *Słownik prastowiański* 1–. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Ossolineum.
- [SIStp] URBANČZYK Stanisław (red.), 1953–2002: *Słownik staropolski* 1–11. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Ossolineum.

- [SREZNEVSKIJ] СРЕЗНЕВСКИЙ И. И., 1893–1903: Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникамъ. I–III. Санктъ-Петербургъ: Типографія императорской Академіи наукъ.
- [SSUM] ГУМЕЦЬКА Л. Л. (ред.), 1977–1978: *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* I–II. Київ: Наукова думка.
- STIEBER, Zdzisław, 1973: *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Cz. II, zesz. 2: *Fleksja werbalna*. Warszawa: PWN.
- [SUM] БЛОДИД І. К. (відпов. ред.), 1970–1980: *Словник української мови 1–11*. Київ: Наукова думка. Elektronikus változat: <http://sum.in.ua/> (2017.08.02.)
- [TESz] BENKŐ Loránd (főszerk.), 1967–1984: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–IV. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- [UkrGr] РУСАНОВСКИЙ В. М. (отв. ред.), 1986: *Украинская грамматика*. Киев: Наукова думка.
- [UkrMorf] НІМЧУК В. В. (відпов. ред.), 1978: *Історія української мови. Морфологія*. Київ: Наукова думка.
- ZAFIU Rodica, 2013: Mood, tense, and aspect. In: PANĂ DINDELEGAN, Gabriela (ed.), *The Grammar of Romanian*. Oxford: Oxford University Press, 24–71.
- [ZALIZNJAK] ЗАЛИЗНЯК А. А., 2004: *Древненовгородский диалект*. Изд. 2-е. Москва: Языки славянской культуры.
- ZOLTÁN András, 2017: Régi keleti szláv jövevényszavaink kérdéséhez. In: LUKÁCS István (szerk.): *Nexus Linguarum: Köszöntő kötet a 80 éves Nyomárkay István akadémikus tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, 377–384.